

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

КОЗЛОВЕЦЬ М.,

д-р філос. наук, проф.,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка, Україна

Становлення нової цивілізації у глобальному масштабі, параметри якої визначаються інформаційно-комунікативною революцією з її комп'ютеризацією і диджиталізацією, динаміка таких смислових інваріантів, як нація, держава, релігійні цінності, культурні традиції, менталітет проблематизує осмислення трансформації національної ідентичності в умовах темпоральності людського буття. На зазначену проблему звернув увагу ще С. Гантінгтон: «Народи і нації намагаються знайти відповідь на найпростіше питання, що може постати перед людиною: «Хто ми такі?»» [1, с. 3].

Під темпоральністю (лат. *temporalis* – часовий) розуміють специфічний взаємозв'язок моментів часу і часових характеристик, динаміку змін явищ і процесів, якісна особливість яких зумовлена соціокультурною специфікою людського існування, як часову сутність явищ. У філософії темпоральність розглядається як лінійна прогресія минулого, сьогодення і майбутнього. В основі методології лежить ідея аналізу взаємно рухливих соціальних явищ через зіставлення їх темпоральності. Так, у феноменологічній й екзистенціалістській традиціях темпоральність людського буття протиставляється часу, описаному як відчужений, нав'язливий.

Кожна нація напрацьовує певний спосіб реагування на швидкоплинні зміни, природні катаклізми, соціальні зрушення, котрі пов'язані з руйнуванням, занепадом, відмовою від традиційно усталених цінностей і способів поведінки, розглядаючи ці події як такі, що лежать в одній площині. Формування національної ідентичності пов'язано з самобутнім досвідом «переломлення» універсальних ціннісних параметрів в соціокультурному просторі свого народу.

У цьому зв'язку звернемося до Е. Еріксона, який зазначав, що термін «ідентичність» має декілька смислових значень і може трактуватися як «індивідуальність», «тотожність» і як «справжність». Орієнтація на історичні традиції, минуле визначається ним як слідування національній індивідуальності, а прагнення відповідати «кращим» зразкам базується на спробах відтворити в сучасному бажану модель

на національному ґрунті (що часто призводить до неповноцінних імітацій). І лише ідентичність, яка розуміється як «справжність», охоплює всі аспекти темпоральності нації, беручи до уваги її минуле, сучасне, а також кінцеві цілі й граничні засади її існування, що дозволяє одночасно суміщати процес індивідуалізації й ототожнення, поєднувати одиничні й всезагальні цінності [2].

Говорячи про становлення національної ідентичності, слід враховувати своєрідність історично усталених механізмів визначення ціннісних орієнтирів у перехідні періоди, під час криз, біфуркації, тобто перед небезпекою небуття. По-перше, відбувається деідеологізація, деканонізація символічних універсумів. Як наслідок, руйнування традиційних соціальних типів і спільнот та пов'язаних з ними зразків ідентичності. Індивіди втрачають смислове опертя в житті. Вони змушені будувати власні стратегії та способи ідентифікації. По-друге, завдяки розвитку сучасних комунікативних технологій відбуваються якісні зміни в статусі та соціальних функціях знакових систем. Вони перестають бути репрезентацією зовнішньої до них реальності, але вони не стають й символічними замісниками цієї реальності. Знаки виступають лише конструкціями, символічними напівфабрикатами, за допомогою яких можна фабрикувати особливі гіперреальності (віртуальні реальності). Такі знаки французький філософ Ж. Бодріяр назвав симулякрами. По-третє, дані реальності мають комунікативну природу, тобто вони створюються і відтворюються за допомогою особливих комунікативних технологій. У них немає власної історії, оскільки їх темпоральність і символічні локуси задаються комунікативними засобами. Віртуальні реальності існують лише в теперішньому часі («тут-і-тепер»). Минуле і майбутнє має сенс тільки як символічне позначення даного (нинішнього) моменту. По-четверте, змінюється і сама людина. На перший план в її життєвих стратегіях виступає не стільки екзистенціальний настрій, орієнтований на сутнісні аспекти її буття, скільки бажання і зв'язки з ними задоволення, орієнтовані на зовнішні форми її існування [3, с. 25)].

Українському народу також притаманна своя специфічна повторювана формула протистояння кризовим явищам. Він протягом всієї своєї історії перебував у «пограничній» ситуації, відстоюючи право на життя і національне самовизначення. Однак сьогодні пошук української ідентичності здійснюється або з використанням консервативно-ретроспективної моделі, яка спирається на ідентифікацію з власною історією і культурою, або шляхом «орієнтації на інших», в результаті чого відбувається самоототожнення з демократичними, «розвиненими», «провідними», «успішними» країнами Заходу. Тобто

ідентифікація розуміється як спрямованість або на «індивідуальність», або на «тотожність».

Політичні й соціокультурні реалії нинішньої України неоднозначно демонструють, що донедавна ми перебували в ситуації національної «ідентифікаційної невизначеності». Сьогодні, по суті, відбувається зміна української колективної ідентичності, пошук нацією нового образу самої себе у всьому розмаїтті її взаємовідносин зі світом, іншими культурами, етносами, народами, націями, цивілізаціями, людством загалом.

В українському історико-культурному просторі перехідні періоди, пов'язані з кризою колективної (національної) ідентичності, як правило, були не тільки часом болісного переживання долі свого народу, а й своєрідними «моментами» істини, в яких «справжні» цілі й цінності розкривались у всій своїй повноті. Іншими словами, формування української ідентичності завжди співвідносилось з пошуками відповіді на питання «Хто ми і куди йдемо?», або, як його перефразував М. Грушевський, «Хто такі українці і чого вони хочуть?». Помітне зростання почуття тривоги, передчуття краху і руйнувань в умовах кризи, посилення страху перед майбутніми потрясіннями, які вже стають нинішніми, сприяло зміни співвідношення між раціональним й ірраціональним в українському менталітеті на користь останнього.

Сьогодні українська держава трансформується з традиційного ладу суспільства з елементами авторитаризму до соціально-орієнтованого суспільства з прозорою демократією. Відбувається інтеграція кількох ціннісних систем, які були надбані нашими пращурами за багаторічну історію та формується нова система, яка передбачає чітку орієнтацію на європейську шкалу цінностей, на ціннісні досягнення українського народу, зростання значення культури громадянського суспільства.

Звернення до духовних цінностей українського народу впливає із завдань розвитку національної державності, побудови цивілізованого суспільства, національного й духовного відродження України. Вирішення цих завдань неможливе без опертя на сформовані впродовж століть ціннісні пріоритети нашого народу, завдяки яким він зберіг свою ідентичність, зміг протистояти політиці денаціоналізації в умовах чужоземного поневолення і розвинути свою національну культуру.

У процесі історичного розвитку самоствердження і самоусвідомлення української нації сформувались такі цінності, орієнтири, устремління, які визначають її ідентичність, виражають «справжність» її існування. Насамперед це кордоцентризм, сердечність, прагнення до розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»),

скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім світом, душою; антропоцентризм як спрямованість на людину, її сутність і у зв'язку з цим утвердження можливості здобуття нею щастя в повсякденному житті; життєлюбність, поетичне та лірично-пісенне сприйняття природного і соціального оточення; закріплення соціальних ідеалів свободи, рівності, справедливості і солідарності; екзистенційне сприйняття дійсності, гостро емоційне переживання буття, певного моменту існування людини, нації, людства як пов'язаних з вічністю; здатність «пропускати» загальноновизнанні цінності через національний життєвий досвід, щоб через їх відродження знайти «правду» і смисл життєвого буття; містицизм і глибокий трансценденталізм в утвердженні духовно-моральних ідеалів; «софійність», «соборність», толерантність, діалогізм; терпиме ставлення до різних проявів незгоди зі своїми принциповими ідеями, вміння встановлювати діалог з опонентом і вести коректну дискусію з ним; індивідуалізм, що поєднується з повагою до іншого, його свободи, гостре неприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади; емоційно-шанобливе ставлення до землі, яка в свідомості українців отримала майже сакральний статус і на світоглядно-ментальному рівні виявляється у так званому антеїзмі; християнські цінності, насамперед християнська мораль, смиренність, терпіння, толерантність, страждання і співстраждання, милосердя, співучасть [4, с. 29].

Сьогодні українське суспільство переживає глибинний трансформаційний процес, який зачіпає особистісні й суспільні цінності. Як наслідок ми отримали злам морально-ціннісних орієнтирів. У нас відбувається боротьба між майбутнім та минулим. В умовах війни Україна проходить через складну історичну полосу переосмислення, перевизначення і трансформації власної культурно-цивілізаційної ідентичності, формування громадянсько-політичної нації. Якщо раніше вислів «Я – українець!» не для всіх громадян України звучав гордо, то сьогодні, в умовах повномасштабної війни Росії проти України, переважна більшість громадян пишаються своєю ідентичністю з українською державністю.

Зазначимо, існування України тривалий час як географічної території, зовсім не означало, що в ній існувало суспільство. Для того, щоб суспільний організм склався, усвідомив себе як окремий суб'єкт, самоідентифікувався, потрібні десятиліття. Нині в плані формування самостійного суспільства й держави в ній відбуваються процеси лише становлення, зародження. Тому для характеристики сучасної України слід використовувати поняття не лише «транзитивності», а й ще в більшій мірі поняття зародження, становлення, формування.

Основний виклик для України зумовлений сучасними глобалізаційно-інформаційними процесами, її курсом на трансформацію, модернізацію та євроінтеграцію суспільства. Прискорення глобалізаційних процесів призвело українське суспільство до гострої необхідності оновлення ціннісної моделі, яка б не нівелювала, а зміцнювала історично усталені орієнтири, і водночас відповідала вимогам сучасності: дозволила створити оптимальні умови для входження України в число передових постіндустріальних держав; дала можливість досягнути економічної і політичної ефективності на основі власної національно-культурної ідентичності. Зазначені зміни можливі лише за умови більш високого рівня духовності в українському суспільстві, яка має певною мірою спиратися не стільки на технології штучного конструювання і нав'язування національної ідентичності, скільки на повторювані, архетипичні формули реагування на кризові, «пограничні» ситуації, притаманні нашому народові. В результаті чого можуть відбутися такі зміни в українській ціннісній системі та ідентичностей, які посилять роль загальнолюдських, універсальних, духовних цінностей [5].

У межах сучасних глобалізаційно-інформаційних процесів, європейської та євроатлантичної інтеграції України особливої актуальності набуває, з одного боку, послідовна адаптація українського суспільства до культурних стандартів і духовних цінностей країн Європейського Союзу при неухильному збереженні та примноженні національних традицій та самобутності, а з другого – наукове осмислення цих процесів в контексті цивілізаційного вибору українства і його підтримки з боку країн європейської співдружності. Делікатне конструювання нового образу нації, дотримання балансу універсального і самобутнього в структурі національної ідентичності забезпечать участь українського народу в поліфонічній взаємодії культур, в якій він зможе виступити як унікальний і рівноправний суб'єкт цих відносин.

Список використаних джерел

1. Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Переклад з англійської Наталії Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
2. Erik Erikson. Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze; Frankfurt a. M. 1966; 2. Aufl. 1973. <http://www.markville.ss.yrdsb.edu.on.ca/history/society/sspresentations/Erikson.pdf>

3. Газнюк Л. М. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття. Монографія. Київ: ПАРАПАН, 2008. 368 с.

4. Ідентичність у сучасному вимірі. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. С. 290–292.

5. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.